

orta doğu siyasi tarihinin etik boyutu

RAMAZAN GÖZEN

Prof. Dr., Çankaya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı

Uluslararası İlişkiler disiplinde yer alan Realist okula göre, uluslararası politika özü itibarıyla güç ve hakimiyet mücadelesidir. Devletlerin amaçlarına ulaşmak üzere izledikleri politikalarda ve yaptıkları uygulamalarda bir mahsur yoktur, çünkü "hedefe giden her yol mubahtır, meşrudur." Diğer bir deyişle, uluslararası politikada etik, ahlak, hukuk, norm ve benzeri değerlerin önemi yoktur. Devletler, gerektiğinde, şartlar ve zaman müsait olduğunda her türlü kirli, ahlak dışı, entrikalı ve adaletsiz yolları kullanabilirler.

Literatürde Makyavelizm olarak da isimlendirilen bu anlayışın belki de en berrak ve tartışmasız bir şekilde görüldüğü alanların arasında Orta Doğu bölgesi gelmektedir. Orta Doğu'nun 19. yüzyıldan günümüze kadar olan tarihini incelediğimizde bölgenin oluşum sürecinde yer alan en kritik dönüm noktalarında Makyavelist anlayışın etkili olduğunu görebiliriz. Uluslararası büyük güçlerle (özellikle Avrupalı veya Batılı devletlerle) bölgesel aktörler arasında gerçekleşen ilişkilerde, etik değerlerin ve hatta yazılı anlaşmaların hiçbir şekilde dikkate alınmadığı görülür.

Tarih dedik ama çok gerilere gitmeye gerek yok: Bölgenin en son savaş örneği olan ABD'nin Irak'ı işgalinde de Makyavelist anlayışın net bir uygulamasını gördük. Bu işgalin ilk beş yılı içinde ortaya çıkan belge ve açıklamalara bakmak bile bu anlayışın uygulamasını şeffaf bir şekilde görmemize yeterli olacaktır. Bu olay ışığında, Orta Doğu'nun Makyavelist tarihinin muhasebesini kısaca yapmak ve bu olaydan hareketle Orta Doğu denilen coğrafya, kültür, toplum ve siyasetin yüz yılı aşan makus talihini bir kez daha hatırlamak gerek. Sadece hatırlamak değil, aynı zamanda geleceğe dönük yapıcı adımlar atmak üzere dersler ve sonuçlar çıkarmak mümkün olabilir.

Çıkaracağımız derslerin en başında, Orta Doğu'nun oluşumunda rol oynayan dış ve bölgesel aktörlerin eylemlerinin ne gibi sonuçlara yol açtığını ve bölgeye neler getirip neler götürdüğünü görmek olabilir.

Orta Doğu'nun Oluşumunda Uluslararası Güç Dengeleri ve Oyunları

Bölgenin sadece 20. yüzyıl tarihini incelediğimizde, detayları ve içyüzü daha sonraki yıllarda ortaya çıkan bir çok entrika ve oyun görürüz. Bu entrikaların ve oyunların en kritik olanları, çökmekte olan ve artık bölgeyi kontrol edemez hale gelen Osmanlı İmparatorluğu ile İmparatorluğun topraklarını ve kaynaklarını denetimi altına almaya çalışan başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın büyük güçleri olan Fransa, Rusya, Avusturya ve en sonra gelen Almanya arasındaki rekabet ya da mücadelede sergilenmiştir. Kısaca Doğu Sorunu olarak da isimlendirilen bu mücadelede, 19. yüzyıl içinde Orta Doğu'yu ekonomik, askeri ve siyasî bakımlardan etkisi altına alan İngiltere ile yüzyılın sonuna doğru güçlenen ve bölgeye yönelen Almanya, Osmanlı'nın merkez ve kenar aktörlerini kendi yanlarına çekmeye çalışırken diğer Avrupa ülkelerinin (Fransa, Rusya, İtalya'nın) desteğini almaya çalışmışlardır. Bu süreçte özellikle Birinci Dünya Savaşında görüldüğü gibi İngiltere; Fransa, Rusya ve İtalya ile işbirliği yaparken, Almanya; Avusturya Macaristan imparatorluğu ile işbirliğine gitmişti.

İşte bu andan itibaren, bölge tarihinin en dramatik olaylarının geliştiğini görürüz. Bunlardan en çarpıcı olanları şunlardır. Birincisi, İngiltere'nin Osmanlı'yı mağlup etmek ve daha sonra da topraklarını paylaşmak amacıyla Fransa, İtalya ve Rusya ile yaptığı

gizli anlaşmalardır. Bu anlaşmalara göre, Osmanlı toprakları bu ülkeler arasında şu şekilde paylaşılacaktı: Fransa, Musul ve Kerkük dahil Levant (Suriye ve Lübnan) bölgesini işgal edecekti; Rusya, Doğu Anadolu'yu işgal edecekti; İtalya da Antalya ve İzmir bölgesini işgal edecekti. Ancak, savaş sonrasında İngiltere, Musul ve Kerkük'ü Fransızlara terk etmedi kendisi işgal etti; Rusya'ya vaat ettiği bölgeyi Bolşevik ihtilali sonrası bu ülkenin sahneden çekilmesi sonucu bu kez Sevr anlaşması ile Ermenilere ve

Çıkaracağımız derslerin en başında, Orta Doğu'nun oluşumunda rol oynayan dış ve bölgesel aktörlerin eylemlerinin ne gibi sonuçlara yol açtığını ve bölgeye neler getirip neler götürdüğünü görmek olabilir.

Kürtlere vaat etti; İtalya'ya vaat ettiği İzmir bölgesini ise savaş sonrasında Yunanlılara vermeye kalkıştı. Böylece İngiltere; Fransa, Rusya ve İtalya'ya savaş içinde verdiği sözleri yerine getirmemiş oldu. İkincisi, bu entrikaların daha ilginç Araplar ve Yahudilere dönük olarak yaşandı: İngiltere, Filistin bölgesini aynı anda hem (Lawrence ve McMahon tarafından) Araplara (Şerif Hüseyin'e) hem de (Balfour tarafından) Yahudilere devlet kurmak üzere vaat etmişti. İngiltere, savaş sonrasında bu vaatlerini de tam olarak yerine getirmede: İngiltere'nin mandasında Irak ve Ürdün devletleri kuruldu, ama bunlar Şerif Hüseyin'e vaat edilen büyük Arap devleti değildi ve Filistin bölgesini içermiyordu. Yahudiler ise, İngilizlerin desteğiyle/izniyle büyük sayılarda Filistin'e göç ettiler ama bir Yahudi devleti kurulamadı, bu iş İkinci Dünya Savaşından sonra İngiltere'nin göz yumması ve ABD'nin öncülüğünde gerçekleşecekti.

Özetle, Birinci Dünya Savaşından İkinci Dünya Savaşına kadar olan dönemde İngiltere'nin liderliği ve hakimiyetinde bir Orta Doğu yapılanması ve bu ülkenin Makyavelist entrikaları ile oluşan birçok Orta Doğu ülkesinin oluşturulduğunu görürüz. Irak, Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt, Arap emirlikleri, Mısır, nispeten İsrail ve hatta Türkiye İngiltere'nin doğrudan veya dolaylı etkisi altında (Anglofonlar) kurulurken; Suriye, Lübnan ve Cezayir Fransa'nın etkisi altında (Frankofonlar) ve Libya kısmen de ol-

sa İtalya'nın etkisi altında kurulmuştur. Bu hikayeden de anlaşılacağı üzere, bölgenin yapılanmasında ve şekillenmesinde entrikalarıyla damgasını vuran ülke İngiltere olup, özellikle Almanya ve diğer Avrupa ülkeleri yoktur. Bu durum, bölgenin isimlendirilmesine de yansımıştır. Zira; "Orta Doğu" ismi, İngiltere'nin jeopolitik algılamasının bir ürünü olarak, İngiltere ile "Doğu"daki kolonisi Hindistan arasında kalan "Orta" bölgeyi tanımlamak üzere, ilk kez 1902 yılında İngiliz yazarlar ve siyasetçiler tarafından kullanılmış ve İkinci Dünya Savaşından sonra literatüre yerleşmiştir.¹

Dünya Savaşından İkinci Dünya Savaşına kadar olan dönemde İngiltere'nin liderliği ve hakimiyetinde bir Orta Doğu yapılanması ve bu ülkenin Makyavelist entrikaları ile oluşan birçok Orta Doğu ülkesinin oluşturulduğunu görürüz. Irak, Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt, Arap emirlikleri, Mısır, nispeten İsrail ve hatta Türkiye İngiltere'nin doğrudan veya dolaylı etkisi altında (Anglofonlar) kurulurken; Suriye, Lübnan ve Cezayir Fransa'nın etkisi altında (Frankofonlar) ve Libya kısmen de olsa İtalya'nın etkisi altında kurulmuştur.

Bölge, İkinci Dünya Savaşından sonra Soğuk Savaşın mücadele sahası haline geldi: Bir yandan ABD, zaman zaman İngiltere'yle işbirliği içinde zaman zaman da İngiltere'den görev devri şeklinde tek başına hareket ederek Orta Doğu'da etkinlik kurdu. ABD'nin bölgede etkinlik kurma sürecinde kullandığı üç önemli strateji olmuştur: Birincisi, İsrail devletinin kurulmasını sağlamak ve ona sınırsız ve şartsız destek vermek suretiyle bölgeye müdahale etme ve karışma "meşruiyetini kullanması." Kimilerince ABD'nin bölge jandarması olarak tanımlanan İsrail de buna karşılık olarak ABD'nin çıkarlarına paralel bir politika sergilemiştir. İkincisi, Orta Doğu ülkelerindeki krallıkları veya başka şekillerdeki totaliter otoriter rejimleri askerî, siyasî, ekonomik ve diplomatik yöntemlerle desteklemiş, onlarla ittifak kurmuştur. Kısmen stratejik askerî ve kısmen de ekonomik politik amaçlarla bölgede statükonun korunması için mücadele etmiştir. Statükonun korunması, hem

Sovyetlerin etkisini kırmayı hem de yerel İslami ve ya başka direniş akımlarını engellemeyi amaçlamıştır. Tüm bu stratejileri tamamlayan üçüncü ABD stratejisi, bölge ülkeleri arasındaki rekabet ve husumetleri fırsatçı bir şekilde kullanarak devletler arasında güç dengesinin sağlanması ve korunmasıdır. Böylece, bölgede ortaya çıkacak herhangi bir "düzen bozucu" ülkeyi etkisiz hale getirebilmiştir. Bunun tipik örneği, İran ve Irak arasındaki güç dengesi oyununda ABD'nin oynadığı kritik ve hatta belirleyici roldür. Soğuk Savaş döneminde ABD'nin izlediği bu üç bölge stratejisine ilave olarak, 11 Eylül 2001 olayı sonrasında dördüncü strateji ortaya çıktı: Tehdit veya stratejik risk olarak görülen ülkelerde askerî yollarla rejim değişimi ve yeniden yapılandırma stratejisi. Diğer stratejilerle eş zamanlı ve uyumlu bir şekilde işleyen bu stratejinin en tipik örneği olan Irak (ve Afganistan) örneğine aşağıda döneceğiz.

Ancak bundan önce, Orta Doğu bölgesinin şekillenmesinde kritik bir rol oynayan Sovyetler faktörünü ele almak gerekir. İsrail, Türkiye, (1958-1990 arası yıllar hariç) Irak, (1946-1979 arası) İran, Suudi Arabistan, Arap şeyhlikleri ve (1978 sonrası) Mısır, ABD'ye yakın konumlanırken, Suriye, FKÖ, (yukarıdaki tarihlerin dışında) Irak ve Mısır, Cezayir ve Güney Yemen gibi ülkeler Sovyetlere yakın durmuşlardır. Bu ülkelerin Sovyetlere yakınlaşmalarının nedeni, temelde ABD'nin ve Batılı ülkelerin İsrail'i desteklemeleri olup tarihsel ve konjonktürel faktörlere dayanmaktadır.

ABD'nin Sovyetlere karşı olmak amacıyla sergilediği Makyavelist politika, İngiltere'nin sergilediğinden hiç de aşağı kalır değildir. ABD, dünya çapında ve özellikle Avrupa'da demokrasi, insan hakları, özgürlük, serbest piyasa ve evrensel hukuk gibi değerleri savunur ve yerleştirirken Orta Doğu'da bu ilkelere ve değerlere uygun bir politika izlemekten uzak olmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, ABD, Soğuk Savaş boyunca krallık rejimlerini ve onların insan hakları ve özgürlüklerini ihlal eden politikalarını hem görmezden gelmiş hem de onları askerî, ekonomik, diplomatik ve siyasî araçlarla desteklemek suretiyle ihlallerine dolaylı şekilde destek vermiştir. Makyavelist düşünceyle hareket ederek bölgeyi kendi dünya imparatorluğunun ya da Sovyetlere karşı mücadelesinin çatışma alanı olarak kullanmıştır.

ABD'nin bölgeye dönük Makyevelist politikası, özellikle 1979 İran devrimi sonrasında çok açık bir şekilde görülmüştür. Bu durum, sadece ABD ve diğer Batılı ülkeler açısından değil, bölgenin kendi aktörlerini içeren geneli bakımından da geçerlidir. ABD ve yakın müttefiki olan Orta Doğu ülkeleri, diktatörlüğü tescillenmiş olan Saddam Hüseyin ve Baas rejimine açık bir destek vermiş; büyük tehlike olarak görülen İran İslam devriminin etkisini yok edebilmek amacıyla Saddam Hüseyin'i ve Irak halkını sekiz yıl süren bir savaşa itmiş; bu amaçla askerî, malî ve diplomatik ve siyasî şekilde "finanse" etmişlerdir. Bir yönüyle ABD ve müttefikleri açısından güvenlik, istikrar ve statüko mücadelesi olarak görülebilecek bu süreç, eğer ilk haliyle kalmış veya tamamlanmış olsaydı belki "anlaşılabilirdi." Ancak aynı ABD ve Orta Doğu ülkelerinin 1980'ler boyunca destekledikleri ve İran'a karşı bölgenin "kurtarıcısı ve kahramanı" olarak gördükleri Saddam Hüseyin ve rejimini 1990 yılında bu kez Kuveyt'i işgali sonrasında "emperyalist, düzen bozucu ve Hitler/Nazi" şeklinde tanımlamaları ve bu kez ona karşı savaşmaları, ABD ve Orta Doğu ülkelerinin etik açıdan sorgulanmasını zorunlu kılmaktadır. Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgali elbette onaylanamazdı ve mücadele edilmeliydi, ama eğer tutarlı ve ahlakî olacaksak aynı Saddam'ın İran'a saldırması da onaylanmamalıydı ve ona karşı mücadele edilmeliydi. Diğer yandan, Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i nasıl ve niçin işgal ettiğini de sorgulamamız gerekir.

Saddam Hüseyin'in 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgali ve sonrasında günümüze kadar devam eden süreç, normal uluslararası süreçlerin sonucunda ortaya çıkmamış, özellikle ABD'nin Makyevelist politika ve oyunlarının bir sonucu olarak gelişmiştir. Başka bir makalemden "Yeşil Işık Teorisi" olarak isimlendirdiğim Irak'ın Kuveyt'i işgali,² aslında ABD, İngiltere ve İsrail'in birlikte kurdukları "tuzağın" sonucudur. İran Irak savaşı sonrasında daha da güçlenen ve bölgeye tehdit oluşturma potansiyeline sahip olan ve bu gücüyle giderek pervasız bir tavır göstermeye başlayan Saddam Hüseyin'in cezalandırılması ve gücünün kırılması için, bir fırsat oluşması gerekiyordu. Bu fırsat, Irak'ın uzun zamandır gözdiktiği Kuveyt'i işgal emellerine göz yumulması ve böylece "Kuveyt tuzağına" itilmesi ve ardından kuşatılması ile yakalandı.

Saddam Hüseyin, 1990 yılı başından itibaren Kuveyt üzerinde hak iddia etmeye başlayınca, dönemin

ABD Bağdat Büyükelçisi Gaspieri'nin "Arap ülkeleri arasındaki sorunlar bizi ilgilendirmez." şeklinde bir ifadeyle "yeşil ışık" yakılarak Kuveyt tuzağına çekildi. Halbuki, Irak 1961 yılında aynı gerekçelerle Kuveyt'i işgal etmek istediğinde, İngiltere, Kuveyt Irak sınırına asker yığarak Irak'ın işgal girişimini engellemişti. Bu kez, yani 1990'da Irak Kuveyt'i işgal etmek istediğinde ise ne İngiltere ne de ABD, işgali durdurmak için herhangi bir tedbir aldılar, tam tersine Gaspieri'nin yeşil ışığıyla Irak'ın tuzağa düşmesi için önünü açtılar. Ancak, kısa bir süre önce

Ancak aynı ABD ve Orta Doğu ülkelerinin 1980'ler boyunca destekledikleri ve İran'a karşı bölgenin "kurtarıcısı ve kahramanı" olarak gördükleri Saddam Hüseyin ve rejimini 1990 yılında bu kez Kuveyt'i işgali sonrasında "emperyalist, düzen bozucu ve Hitler/Nazi" şeklinde tanımlamaları ve bu kez ona karşı savaşmaları, ABD ve Orta Doğu ülkelerinin etik açıdan sorgulanmasını zorunlu kılmaktadır.

"bizi ilgilendirmez" diyen ABD, Kuveyt'in işgal edilmesinden hemen sonra, Başkan Baba Bush'un aktif çabası ile BM Güvenlik Konseyini topladı, BM tarihinde ilk kez görülen bir kararlılık ve şiddetle Irak'a karşı ambargo başlattı, silahlı kuvvetleriyle Irak'ı hızla denetim altına aldı ve en nihayetinde 1991 Şubat ayında savaşarak Irak'ı Kuveyt'ten çıkarttı.

Bu olayda yaşanan entrikanın derinlikleri, Kuveyt'in "kurtarılması" sonrasında ABD'nin Irak'ı "fiilen" işgali ile 1990'lı yıllar boyunca daha da genişleyerek ve yeni şekiller alarak görülecekti. Öyle ki Kuveyt'i kurtarmaya geldiğini iddia eden ABD'nin asıl amacının Irak'ı etkisiz hale getirmek olduğu 1991 sonrasında açık seçik ortaya çıkmıştı. Zira, ABD; BM Güvenlik Konseyi'nin başta 678 sayılı kararı olmak üzere tüm kararlarını "emperyalist" yönde yorumlayarak önce Irak'ı fiilen üçe böldü; daha sonra Irak'ın elindeki konvansiyonel ve kitle imha silahlarını yok edebilmek için çok yönlü araştırmalar yaptı; aynı zamanda Irak'ın bütünlüğünü ortadan kaldıracak adımlar attı, örneğin Kürtlerle işbirliği yap-

rak onları “bağımsızlık” yönünde motive ederek Irak’ın bölünme riskini artırdı. Tüm bunların, ne Kuveyt’in kurtarılması, ne de bölgede güvenlik, istikrar ve barışın kurulması ile ilgisi vardı. Bu, ne de BM ilkelerinin ve kararlarının uygulanması çerçevesinde değerlendirilebilirdi. Zira, Irak örneği bir yana, ABD’nin BM’in ilkeleri ve kararlarını adil ve eşit bir şekilde uygulamak konusundaki sicili kesinlikle iyi değildir. Daha somut belirtirsek, ne ABD ne de Batı ülkeleri ve hatta ne de Orta Doğu ülkeleri, BM’in İsrail Filistin sorunuyla ilgili olarak aldığı en önemli üç kararın -Genel Kurul 181 (1947), Güvenlik Konseyi 242 (1967) ve 338 (1973)- uygulanması için ciddi bir çaba sarf etmişlerdir.

Dolayısıyla, ABD’nin Irak, İran ve Irak, Kuveyt sorunlarına dönük uyguladığı politikalar ile İsrail’in Filistinlilere dönük 1967, 1973, 1982, 2002-5 yıllarındaki saldırı, işgal, ve katliamlarına dönük uyguladığı politikayı sadece “paradoksal veya iki yüzlü” politika olarak tanımlamak yetersizdir; daha da ötesine giderek, bu politikanın etik açıdan insanlık onuruna aykırı olduğunu kabul etmek gerekir. Bu tanımlamamızı daha da güçlendiren son olay ise ABD’nin Irak’ı işgali süreci ve hikayesidir.

Orta Doğu’nun “çok yönlü” Makyavelist siyasî tarihinin son halkası ABD’nin Irak’ı işgali olayıdır. Çok yönlü diyorum, çünkü tüm aktörlerin, işbirliklerinin ve sorunların hemen hemen hepsi de kendi içinde etik ve ahlakî açıdan problemlidir.

ABD’nin Irak’ı İşgali: Yalanlar ve Entrikalara Dayanan Bir Senaryo

Orta Doğu’nun “çok yönlü” Makyavelist siyasî tarihinin son halkası ABD’nin Irak’ı işgali olayıdır. Çok yönlü diyorum, çünkü ABD’nin Irak’ta Saddam Hüseyin rejimini devirmesi ve ardından ülkeyi işgali, ABD’nin tek başına yürüttüğü bir operasyon olmayıp en azından üç farklı aktör grubunun işbirliğiyle gerçekleşen ve çok sayıda sorunun ve komplike ilişkilerin iç içe geçtiği bir durumdur. İddiamız odur ki tüm aktörlerin, işbirliklerinin ve sorunların hemen hemen hepsi de kendi içinde etik ve ahlakî açıdan problemlidir.

Bunların başında Saddam rejiminin düşürülmesinin ve işgalin baş kahramanı olan ABD Bush yönetimi ve onun etrafındaki ABD’li veya diğer aktörlerin, güç politikalarını kamufle eden “yalanları” gelir: Başkan Bush ve yönetim mensuplarından medya kanallarına, akademisyenlerden sivil topluma kadar birçok ABD’li, işgalin esas amacını oldukça halisane ve taktire şayan nedenlere dayandırmışlardı. Bu amaçları üç grupta toplamak mümkündür: Birincisi, ABD’nin “küresel terörle savaş” politikası bağlamında bir adım olduğu; ikincisi, Irak’ın sahip olduğu kitle imha silahlarının yok edileceği; üçüncüsü, Irak’ta demokratik, özgür ve modern bir yönetimin yapılandırılacağı iddiaları veya söylemleri.

Aradan beş yıl geçtikten sonra, gerek akademisyen hassasiyetiyle yaptığımız gözlemlerimiz gerekse ortaya çıkan birçok yayın, belge ve veri, ABD’nin işgal politikasının dayanaklarının “yalan” olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Piyasadaki birçok belgeden belki de en ilginç, ABD’de yer alan Public Integrity (Kamu Bütünlüğü) adlı bir sivil toplum kuruluşunun yayınladığı bir rapordur. Bu rapora göre; Başkan Bush, Başkan Yardımcısı Cheney, Dışişleri Bakanı Powell, Savunma Bakanı Rumsfeld, Savunma Bakan Yardımcısı Wolfowitz, dönemin Milli Güvenlik Danışmanı ve daha sonra Dışişleri Bakanı olan Rice’ın da aralarında bulunduğu yönetim mensupları işgal öncesinde yaptıkları değişik konuşmalar veya açıklamalar süresince tam 935 kez “yalan” söylemişlerdir.³

Başkan Bush ve diğer yetkililerin bu yalanlarının nedenlerini açıklamak için birbiriyle ilişkili iki görüş ileri sürebiliriz. Birincisi, bu kişilerin yanlış bilgi ve belgelerle “yanıltılmış” oldukları görüşüdür. Yani; Başkan Bush ve diğer yöneticiler, esasında iyi niyetli idiler ve yukarıda belirttiğimiz amaçlarını gerçekleştirmeyi amaçlıyorlardı ancak CIA veya başka kaynaklardan gelen bilgiler onları yanıltmıştır. Bu görüşe göre; ABD karar alma süreci ABD çıkarlarına aykırı güçlerin mesela İsrail lobisi gibi aktörlerin etkisi altında kalmıştır. Zira, İsrail ve ABD’deki güçlü Yahudi lobisinin Irak’ın etkisiz hale gelmesi yönünde büyük bir çaba içinde olduğu biliniyordu. Bir de Bush yönetimi içinde bu lobinin etkin isimlerinin olduğu hesaba katılırsa, ABD’nin İsrail’in çıkarları çerçevesinde Irak’ı işgal ettiği sonucu çıkar.

İkinci görüşe göre; Başkan ve arkadaşları olayın en başından itibaren yalan söylediklerinin farkındaydılar, yani iddia ettikleri “gerekçelerin” hiçbirinin doğru olmadığını biliyorlardı, ancak güç politikasının bir kamufлажı olarak yalan söylemek durumunda kalmışlardı. Bu iddianın ispatı için dört delil ileri sürebiliriz. Birincisi, Irak’ın elinde kitle imha silahlarının olması mümkün değildi. Çünkü; Irak 1991 yılından itibaren ABD’nin etkisi altındaki BM silah denetçilerinin kontrolünde idi. Bu denetçiler Irak’ı on iki yıl boyunca çok kapsamlı incelemişler ve Irak’ın elindeki silahları tespit ve imha etmişlerdi. ABD yöneticilerinin bunu bilmemeleri mümkün değildi. Daha da önemlisi, bu ekiplerin içinde yer alan bir ABD’li, Scott Ritter, savaş öncesinde yaptığı ve basında yaygın olarak yer alan açıklamalarında “Irak’ın elinde kitle imha silahlarının olmadığını” haykırmıştı. İkincisi, Saddam Hüseyin’in El Kaide gibi bir terör örgütüyle işbirliği yapması veya ona destek vermesi, mantıkî ve ideolojik açılardan mümkün olamazdı. Çünkü, El Kaide’nin, hakkındaki şüphe uyandıran bilgi ve iddialar bir yana, felsefesi selefti inanca dayalı bir örgüt olarak Saddam Hüseyin gibi laik bir kişi ile işbirliği yapması mümkün değildi. Üçüncüsü, ABD’nin ve yakın müttefikleri İsrail ve İngiltere’nin asıl hedefi, Başkan Bush’un bizzat kendisi tarafından açıkça ilan edildiği gibi, (Irak’ın yanında) İran ve Suriye’yi cezalandırmaktı. Dolayısıyla, Başkan Bush yönetiminin asıl hedefi, ABD’nin Büyük Orta Doğu Politikası olarak isimlendirdiği bir hedefi gerçekleştirmektir. B.O.P. sanal veya spekülâtif bir şey değil, bizzat ABD belgelerinde ve Wolfowitz’in 1990’ların başında yazdığı raporlarda sıklıkla ileri sürülen büyük bir hedefti. ABD’nin Irak’a demokrasi ve özgürlük getireceği iddiası ise retorikten öteye gitmeyen ve ciddiye alınması mümkün olmayan bir hedefti. Zira, ABD’nin Orta Doğu politikası sicilinde (kısmen Türkiye dışında) demokrasiye rastlanmamıştır.

Yukarıdaki anlatılanlara dayanarak Orta Doğu’nun etik açıdan sorunlu tarihinde sadece ABD’nin veya İngiltere’nin veya başka “dış güçlerin” belirleyici olduğunu ileri sürmek gibi bir basitliğe düşmemek gerekir. Zira böyle bir yargı, tüm bu sürecin işlemlerine katkıda bulunan bölgesel ve yerel aktörlerin rolünü ve payını ihmal etmek anlamına gelir. Ne İngiltere’nin entrikalarında dönemin Arap ülkelerinin rolünü, ne ABD’nin Soğuk Savaş sürecinde bölge dev-

letlerinin ve hatta halklarının katkısını, ne de Irak’ı işgal sürecinde Iraklı Kürtlerin ve bölge ülkelerinin etkisini ve hayatî katkısını gözden kaçırmak mümkündür.

Orta Doğu’nun Makus Talihi: Basiretsizlik, Azgelişmişlik Ve Fırsatçılık

Orta Doğu’nun yukarıda ortaya koyduğumuz şekliyle oluşumunda “dış güçlerin veya aktörlerin” önemli bir rolünün olduğu açıkça görülmektedir. Eğer diğer (f)aktörlerle birlikte sıralamaya koyacak olsak

Başkan ve arkadaşları olayın en başından itibaren yalan söylediklerinin farkındaydılar, yani iddia ettikleri “gerekçelerin” hiçbirinin doğru olmadığını biliyorlardı, ancak güç politikasının bir kamufлажı olarak yalan söylemek durumunda kalmışlardı. Bu iddianın ispatı için dört delil ileri sürebiliriz.

bu aktörlerin ilk sırada yer aldığını da iddia edebiliriz. İngiltere, Fransa, İtalya, ABD, Sovyetler Birliği (1917’ye kadar Rusya)’nın 18. yüzyılın sonundan itibaren değişik yollarla bu bölgeye girmeleri ve etki alanları oluşturmaları, önemli ve dikkate alınması gereken bir etkidir. Ancak, tüm bu süreçte, başta Osmanlı İmparatorluğunun ve parçaları olan çevre aktörlerin ihmallerinin, yanlış politikalarının ve duruşlarının etkisini kesinlikle göz ardı etmemek gerekir. Temelinde niçin Osmanlı İmparatorluğunun 19. yüzyıla gelindiğinde “Hasta Adam” konumuna düştüğünden, “Doğu Sorununun” niçin ve nasıl işlendiğine kadar pek çok derin felsefî, tarihî ve siyasî tartışmalar vardır. Olayın bu yönü kendi başına bağımsız bir yazı gerektirir. Bu konuda ileri sürülen pek çok teori bilinmektedir.⁴ Biz bu teorik tartışmalara girmeden daha pratik ve açıklanması kısa olan bir görüş ortaya atarak soruna açılım yapmaya çalışacağız. Bize göre; Orta Doğu’nun gerek 20. yüzyıldaki ve gerekse bugünkü oluşumunda görülen sorunların bölgeden kaynaklanan nedenleri üçtür: Birincisi, “Basiretsizlik” yani zamanın ruhunu, gerçeklerini ve şartlarını okumadaki sorunlar; İkincisi, “Azgelişmişlik” yani kendini zamanın şartlarına uygun bir şekilde geliştirmekteki başarısızlık; Üçüncüsü de “Fırsatçılık” yani bölge aktörlerinin kendi varlığını kur-

tarma ve menfaat elde etme çabalarını bölgenin genel çıkarlarıyla uyumlu hale getirmemeleri.

Basiretsizlik: Her organizmanın olduğu gibi toplumların veya devletlerin varlığı ve durumu, içinde bulundukları dünya şartlarıyla çok yakından ilişkilidir. Bir organizmanın varlığını sürdürebilmesi için içinde bulunduğu sistemle proaktif bir şekilde uyumlu halde bulunması kaçınılmazdır.

Osmanlı imparatorluğu, her ne kadar çabalasa da kendini 18. ve 19. yüzyıllardaki dünya şartları, yani ekonomik, bilimsel, teknolojik, askerî ve siyasî gelişmeler bağlamında yenileyemedi. Bu yüzyıllara kadar “Avrupa’yı etkileyen aktör” konumunda olan Osmanlı, 19. yüzyılda bu yeteneğini kaybedince bu kez “Avrupa’dan etkilenen aktör” konumuna geldi. Her ne kadar eski şanını sürdürmek için bazı yenilenme adımları attıysa da istediği düzeyde başarılı

Osmanlı’nın yıkılması sonrasında Orta Doğu’da birçok devlet kuruldu, ancak bu devletler Avrupa’da var olan “ulus devlet” modeline kesinlikle uyumlu değildi. Literatürde belirtildiği gibi, Orta Doğu’da kurulan devletler “ulus devlet” değil “devlet ulus” şeklinde oluşmuştu. Yani, Avrupa’da olduğu gibi “ulusun sahip olduğu, şekillendirdiği ve yönettiği devlet modeli” değil, “devletin hakim olduğu, şekillendirdiği ve yönettiği halklar” modeli oldu.

olamadı. Bu süreçte en önemli sorun siyasî yapı ile ilgili olup Avrupa’da gelişen ulusçuluk-ulus devlet modeline karşı etkin bir çözüm üretememesidir. Osmanlı sistemi ve mentalitesi bunu yapabilir miydi? Çok uluslu bir imparatorluk olan kendi siyasî yapısını ulus-devlet anlayışına göre nasıl yenileyebilirdi? Bu sorular da ayrı bir tartışmayı gerektirmektedir.

Osmanlı’nın yıkılması sonrasında Orta Doğu’da birçok devlet kuruldu, ancak bu devletler Avrupa’da var olan “ulus devlet” modeline kesinlikle uyumlu değildi. Literatürde belirtildiği gibi, Orta Doğu’da kurulan devletler “ulus devlet” değil “devlet ulus” şeklinde oluşmuştu. Yani, Avrupa’da olduğu gibi “ulusun sahip olduğu, şekillendirdiği ve yönettiği devlet modeli” değil, “devletin hakim olduğu, şekil-

lendirdiği ve yönettiği halklar” modeli oldu. Yaygın kullanımıyla, devletin yukarıdan aşağıya yönlendirmesi ve tek-tipleştirmesi yoluyla uluslaşma süreci yaşandı. Avrupa’da genellikle uluslar devleti oluşurken, Orta Doğu’da genellikle devletler ulusları oluşturmaya çalıştı. Devletler, topluma ve bireye devletin belirlediği yeni kimlikleri ve yapıları enjekte etmeye çalıştılar. Bu sürecin otoriter karakteri nedeniyle, anti demokratik, evrensel hukuktan uzak, merkeziyetçi ve otoriter totaliter devlet sistemleri gelişti. İnsanlar, sivil toplumlar ve halklar, bir yandan bastırılarak yönetilirken diğer yandan bunun sonucunda etkisizleştirildiler.

Bu süreçte, bölge devletleri, kendi toplumsal gerçeklerine ve dünya şartlarına uygun şekilde yenilenmek yerine, ya kendilerini ABD’nin veya İngiltere’nin şemsiyesi veya etkisi altında tutmak suretiyle güvenlik, statüko ve istikrar elde etmeye çalıştılar ya da Batı’ya tepki olarak Sovyetler Birliği ve ideolojisine uygun yapılanmaya gittiler. Dünya sisteminde gelişen demokrasiye, ekonomik kalkınmaya, insan hak ve özgürlüklerine ve evrensel hukuk ilkelerine uygun devlet modellerini fark edemediler veya fark etseler de gerek kendi iç yapılarındaki gerekse ilişkide oldukları ülkelerin çıkar ve ideoloji tanımlamaları nedeniyle dikkate almadılar; kendilerini dünyadaki modern gelişmelere göre yenileyemediler. Daha açıkçası, bölgesel devletlerin iç düzenlerindeki Makyavelist siyasete uygun işleyen mekanizmalar, bölgenin uluslararası düzeyde muhatap olduğu ve yukarıda açıkladığımız uluslararası Makyavelist mekanizmalardan hiç de aşağı kalır değildi. Diktatörlerin etrafında kümelenmiş çıkar grupları, ülkenin kaynaklarını hortumlayan yolsuzluk şebekeleri, bu gelişmeleri izlemekten uzak etkisiz(leştirilmiş) halk yığınları ve düzeninin değişmesinden rahatsız olan devlet içi ve dışı çıkar grupları, Orta Doğu’daki yenileşmeyi engellediler.

Bu tür devletlerin, yöneticilerin ve yönetilenlerin, dünya politikasının ne yöne gitmekte olduğunu, bölgenin gelişen dünya konjonktüründe hangi noktada durduğunu, bölgede meydana gelen gelişmelerde ne tür entrikalar ve oyunların olduğunu düşünmek, tartışmak ve buna göre hareket etmek gibi bir çabası ve merakı olmadı, olamazdı. Devletine sahip ol(a)mayan halk yığınlarının bu süreçte bir etkisi olamayacağı gibi, halkına dayanmayan devlet yöneticilerinin

kendilerini güçlü bir şekilde uluslararası ortama dahil edebilmeleri mümkün değildi. Sonuç olarak, uluslararası ve bölgesel sistemi “kendi tercihlerine göre şekillendiremeyen” Orta Doğu devlet ulusları, uluslararası “sistemin tercihlerine göre şekillendirilmek” durumunda kaldılar.

Az gelişmişlik: Basiretsizlik, atalet ve tembellik doğurur; atalet ve tembellik de kaçınılmaz olarak gelişmeyi baltalar. En başından belirtelim ki Orta Doğu devlet uluslarının gerek iç gerekse uluslararası konumlarını “geliştirmek, ilerletmek” gibi motivasyonlarının veya ideallerinin olduğu tartışmaya açıktır. Palyatif ve saman alevi gibi bazı ekonomik ve teknolojik kalkınma çabaları olan ülkeler ve sınıflar olmuştur. Türkiye, İran ve bir dereceye kadar Irak ve Mısır gibi ülkelerin, sırasıyla Osmanlılar, Kaçarlar/Pehleviler, Mehmet Ali Paşa dönemine dayanan kalkınma ve modernleşme çabaları vardı. Ancak tüm bu çabalar, daha çok Batıdan olduğu gibi “taklit ve ithal” etme yöntemine dayanmıştır. Kısaca Batılılaşma şeklinde anlaşılan politika veya stratejiler, Batının ürettiklerini ithal etme ve tüketme şeklinde gelişmiş; Batılıların sahip olduğu teknik, bilimsel ve siyasal “yaratıcılık ve öncülük” ruhunun yakalanması şeklinde olmamıştır. Arap şeyhlikleri veya krallıkları ise, “petrol istasyon şefleri” olma konumunun ötesinde bir çaba içinde olmamışlar, “sahip oldukları konumlarını sürdürmek amacıyla” her türlü toplumsal, ekonomik ve siyasî gelişme ve kalkınma çabalarına set çekmişlerdir. Bu ülkelerin yöneticileri, petrolden elde ettikleri zenginlikleri halkın kalkınması ve güçlenmesi yönünde yatırımlarda kullanmak yerine, kısmen devletin güvenliği için silahlara yatırdılar, kısmen de baskıcı rejimlerini sürdürebilmek için halkın etkili baskı güçlerine aktardılar. Halk yığınları ise yoksulluğun, cehaletin ve sindirilmişliğin girdabında yaşamak durumunda kaldılar. Bazıları, toplumsal baskıları dindirebilmek için “sadda ve sus payı” şeklinde gelir transferleri yaptılar. Böylece Orta Doğu; bir yanda zengin petrol kaynaklarından veya başka üretim faaliyetlerinden elde ettikleri gelirleri Batı’nın (ve Soğuk Savaş döneminde Sovyet Birliği’nin) silahlarına, 4X4 otomobillerine ve Batılıların bile sahip olmadıkları saraylara yatıran az sayıdaki üst gelir zümrelerle, diğer yanda günlük birkaç dolar ile yaşamak zorunda kalan büyük halk yığınlarının yan yana yaşadığı devlet uluslar haline geldi. Bunun anlamı da “az gelişmişliktir.”

Fırsatçılık: Orta Doğu bölgesi ülkelerinde gerçek anlamda bir “bölgesellik” bilinci ve duyarlılığı yoktur. Örneğin, Avrupa’da görülen “Avrupalılık” şeklinde bir kimlik ve bilinç gelişmemiştir ve bu nedenle bölgesel veya global sorunlara ve gelişmelere dönük bir ortak duruş görülmez ya da Avrupalılar ile karşılaştırıldığında çok daha geridedir. Arap Birliği, İslam Konferansı Örgütü gibi örgütlenmeler vardır, ancak bunların AB’deki bilinç ile kıyaslanması mümkün değildir, uzaktan yakından ilgisi veya benzerliği yoktur.

Aksine, Orta Doğu’da gerek toplumlar düzeyinde gerekse devlet uluslar düzeyinde, Avrupa’da AB’nin kuruluşu öncesinde yaygın olduğu gibi, fırsatçılık yaygındır. Demek istediğimiz şudur: Bölgesel devlet uluslar, kendi bireysel devlet çıkarlarını geliştirmek uğruna bölgenin genel çıkarlarını ve şartlarını sıkıntıya sokmaktan çekinmezler. Eğer kendi çıkarlarını geliştirme çabaları, aynı zamanda bölgesel çıkarların gelişmesine de katkıda bulunabilseydi, burada bir sorun olmayabilirdi. Ancak, bölgenin entrikalarla dolu tarihine bakıldığında böyle işlemediğini görebiliriz.

Devletine sahip ol(a)mayan halk yığınlarının bu süreçte bir etkisi olamayacağı gibi, halkına dayanmayan devlet yöneticilerinin kendilerini güçlü bir şekilde uluslararası ortama dahil edebilmeleri mümkün değildi. Sonuç olarak, uluslararası ve bölgesel sistemi “kendi tercihlerine göre şekillendiremeyen” Orta Doğu devlet ulusları, uluslararası “sistemin tercihlerine göre şekillendirilmek” durumunda kaldılar.

Yukarıda belirttiğimiz örnekler üzerinden gidecek olursak bu iddiamızı daha anlaşılır hale getirebiliriz: Birinci Dünya Savaşında Şerif Hüseyin’in Osmanlı’dan koparak bağımsız bir Arap devleti kurma hayaliyle İngiltere ile ve 1990’lı yıllarda ve özellikle 2003 Irak’ın işgali sürecinde Kürtlerin Kürt devleti kurma hayaliyle ABD ile işbirliği kurmaları, belki bu aktörlerin bireysel çıkarları açısından bir “fırsat” olarak görülebilir. Ancak bu tür işbirliklerinin, birincisinde Osmanlı imparatorluğunun parçalanmasına ve dağılmasına, ikincisinde ise Irak ve Mezopotam-

ya bölgesinin parçalanmasına ve istikrarsızlığına yol açtığı da açıktır. Bu işbirliklerinin bölge şartlarının aleyhine ve sırasıyla İngiltere ve ABD'nin çıkarlarına daha çok hizmet ettiğini gözden kaçırmamak gerekir. Arapların İngiltere ile ve Kürtlerin ABD ile kurdukları işbirliğinin nedenleri, işleyişi ve sonuçları birçok yönden birbirine benzer. Bu aktörlerin İngiltere ve ABD ile işbirliği olmasa, Osmanlı'nın ve Irak'ın işgal ve mağlup edilmesi önlenbilir miydi bilinemez, ancak bu iki aktörün işbirliğinin işgal süreçlerinde ve bölge şartlarının kötüleşmesinde çok önemli rol oynadığı yadsınamaz.

Peki bu işbirlikleri, bu aktörlerin ihtiyaçlarını karşılayabildi mi? Bu soruya evet şeklinde cevap verebilmek kolay değil. Çünkü; İngiltere ve ABD'nin asıl amacı, yerel aktörlerin sorunlarını çözmek değil, kendilerince baş düşman olarak gördükleri Osmanlı ve Saddam rejimine karşı destek almaktır. Ve tarih gösterdi ki Araplar; Irak, Suriye, Ürdün, Lübnan vs. şeklinde devletlerine sahip oldular, ancak bunlar ne bölgenin geneline ne de haklarına olumlu bir katkı yaptı. Kürtlerin ise, belki şu an itibarıyla edindikleri bazı imkanlar ve kazanımlar olmuştur, ama bunun bir Kürt devletiyle sonuçlanmasının mümkün olmaması yanında, Irak'ın işgalinin öncelikle Irak'a ve aynı zamanda tüm bölgeye ne kadar kötü sonuçlar doğurduğu ortadadır.

Orta Doğu'daki fırsatçılığın bir başka örneği, bölge devletlerinin ABD ve İngiltere ile yaptıkları işbirliği düzeyinde görülür. İran Irak savaşında ve Irak'ın mağlup edilmesi sürecinde ABD'nin yanında yer alan tüm ülkeler, ortak tehlikeye karşı mücadele etmekten çok kendi devletlerinin çıkarlarını artırma çabası içinde idiler. Türkiye'den İran'a, Suudi Arabistan'dan Mısır'a kadar tüm bölge ülkeleri, hem kendi varlıklarını sürdürmek amacıyla, ama daha önemlisi bu savaşlardan kendilerine menfaat sağlamak amacıyla hareket ediyorlardı. Özellikle komşu ülkeler "komşuda pişer bize de düşer" mantığıyla, Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılması operasyonunda ve hatta Irak'ın işgali sürecinde kendileri lehine bekleni içine girdiler. Hatta 1990'dan beri devam eden Irak sorununun nedenlerinden birinin komşu ülkelerin "iştahlarını kabartan Irak pastasından bir şekilde pay alma mücadelesi" olduğunu görmek gerekir.

Sonuç

Yukarıdaki analiz ve iddialarımız göstermektedir ki ABD'nin Irak'ı işgali Orta Doğu bölgesinin entrikalarla dolu tarihinin en son halkasıdır, ancak bunun en sonuncusu olacağını iddia etmek mümkün değildir elbette. Çünkü; ne Orta Doğu'nun içinde bulunduğu global/uluslararası politika şartlarında bir değişiklik vardır ne de bölgesel ülkelerde ve bölge çapında benzeri bir gelişmenin olmasını engelleyecek yönde bir gelişme vardır. Son halkaya bakacak olursak, ne ABD, İngiltere ve İsrail'in tarihsel politikalarında bir değişiklik görülmekte ne de Kürtler, Şiiler, Sünniler ve Türkiye, İran ve Suudi Arabistan ve diğerleri tarihten dersler çıkarmış görünmektedir. Bölgenin makus talihi olan, "basiretsizlik, azgelişmişlik ve fırsatçılık" özellikleri sürdükçe, bu bölgenin tarihinin doğru yönde işleyebilmesi mümkün görünmemektedir. Bu bölgesel sorunlar devam ettiği sürece, içinde bulunduğumuz sorunların kaynaklarını "dış güçlerde" aramak ise "züğürt tesellisi" olmaktan öteye gitmeyecektir.

Dolayısıyla, Orta Doğu bölgesinin içinde bulunduğu sorunların aşılabilmesi için öncelikle bölge ülkelerinin iç düzenlerinden başlayarak bölgesel ve global düzeyde görülen Makyavelist politikaların oluşturduğu girdaplara son verilmeli; etik ve ahlak temelinde bir siyaset düzeni kurmaya ve işletmeye çalışılmalıdır. Böyle bir çabanın başlangıç noktası, Orta Doğu toplumsal, ekonomik ve siyasal düzenlerinin revizyonudur. Kaliteli ve güçlü birey, toplum, siyaset ve devlet mekanizmalarının oluşturulması amacıyla...■

dipnotlar

- ¹ Orta Doğu kavramı İngilizce karşılığı olan "Middle East = Orta Doğu" şeklinde yaygınlaşırken, bazıları kısaca "Mideast" şeklinde kullanılmaktadır. Türkçe literatürde ise hem "Orta Doğu" şeklinde hem de "Orta Doğu" şeklinde yazılmaktadır.
- ² Ramazan Gözen, Amerikan Kısacasında Dış Politika (Ankara: Liberte Yayınları, 2000).
- ³ "Iraq: The War Cord, Orchestrated Deception on the Path to War", www.publicintegrity.org.
- ⁴ Orta Doğu'nun geçmişte ve günümüzde karşı karşıya bulunduğu sorunların nedenleri, genel durumu ve olumsuz durumuna nasıl son verileceği ile ilgili en azından dört teori ileri sürebiliriz: Emperyalizm, Modernleşme, Siyasal İslamcılık ve Marksizm.